

взагалі, як правило, погано вдаються, не притягують.

Представлену ситуацію можна трактувати по-різному. Версія перша: дослідник маніпулює свідомістю, нав'язуючи довільний, далеко не завжди адекватний авторському задуму, спосіб аналізу. На це можна сказати: «А покажіть бодай одне гуманітарне дослідження, яке ґрунтується на безумовній відповідності з одного боку – явищ суспільного життя, а з другого – їх прочитання».

Версія друга: морально-правовий прецедент є апіорі *condicio sine qua non*, необхідною умовою існування літературного твору. Якою мірою ця

тенденція є поширеною, чи є вона універсальною – сказати без глобального дослідження важко, але очевидним, на нашу думку, є те, що література завжди була віддзеркаленням життя суспільства, в іншому разі вона просто не знаходила б свого читача.

І версія третя: література як така є достатньо переконливим матеріалом для форматування свідомості правової, соціологічної, психологічної, лінгвістичної, історичної, соціально-комунікативної тощо, тому що вона містить у собі усі названі дискурси, не рахуючи свого власного.

Література

1. Литература: Справочные материалы [Под общей редакцией С. В. Тураева] – М.: Просвещение, 1989. – 335 с.
2. Пospelов Г. Н. Введение в литературоведение / Геннадий Николаевич Пospelов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1988. – 528 с.
3. Советский энциклопедический словарь [Под общей редакцией А. М. Прохорова]. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – 1600 с.
4. Хализев В. Е. Теория литературы / Валентин Евгеньевич Хализев. – М.: Высшая школа, 1999. – 405 с.

УДК 822.111-31

Н. П. Гура, Л. І. Іваніків

Запорізький національний технічний університет

Гра зі «смертю» в романі І. Мак'юена «Амстердам»

Гура Н. П., Іваніків Л. І. Гра зі «смертю» в романі І. Мак'юена «Амстердам». Стаття присвячена дослідженню мотиву смерті в романі Ієна Мак'юена «Амстердам». Аналізуючи занепад ідеалізму та моральної деградації суспільства на межі століть, британський письменник звертається до таких основних категорій буття, як життя та смерть. Саме смерть стала лейтмотивом усього роману та невід'ємною частиною його поезики. Автор витончено та вміло препарує людську сутність, виставляючи напоказ вади, недоліки та ниці інстинкти. Значну увагу приділено трансформації лейтмотиву роману: під впливом постмодерної естетики смерть перетворюється спочатку в евтаназію, яка потім виявляється подвійним вбивством.

Ключові слова: мотив, лейтмотив, смерть, постмодернізм, гра, евтаназія.

Гура Н. П., Іваніків Л. І. Игра со «смертью» в романе И. Макьюэна «Амстердам». Стаття посвящена исследованию мотива смерти в романе Иэна Макьюэна «Амстердам». Анализируя упадок идеализма и моральной деградации общества на рубеже веков, британский писатель обращается к таким основным категориям бытия, как жизнь и смерть. Именно смерть стала лейтмотивом всего романа и неотъемлемой частью его поэтики. Автор изящно и умело препарировывает человеческую сущность, выставляя напоказ пороки, недостатки и низменные инстинкты. Значительное внимание уделено трансформации лейтмотива романа: под влиянием постмодернистской эстетики смерть превращается сначала в евтаназию, которая потом оказывается двойным убийством.

Ключевые слова: мотив, лейтмотив, смерть, постмодернизм, игра, евтаназия.

Gura N. P., Ivanikiv L. I. The game with "the death" in Ian McEwan's novel "Amsterdam". The article deals with the motive of death in Ian McEwan's novel "Amsterdam". Analyzing the decline of idealism and the moral degradation of society at the turn of the centuries, the British writer refers to such basic categories of being as life and death. It was the death became the leitmotiv of the novel and an integral part of his poetics. The author prepares human nature gracefully and skillfully, showing the vices, shortcomings and basic instincts. Significant attention is paid to the transformation of the novel leitmotiv: under the influence of postmodern aesthetics, death transforms into euthanasia, which then turns out to be a double murder.

Key words: motive, leitmotiv, death, postmodernism, play, euthanasia.

Смерть є ключовим поняттям всієї культури, від самого її зародження до сьогодення. Це точка перетину вічних питань Буття. «Глибоке розуміння сенсу життя у всіх його проявах (любов, віра, добро, зло) можливе тільки через призму смерті, через відчуття тлінності тіла й духа людини» [2:62].

Особливо яскраво мотив смерті актуалізується в періоди визначних історичних подій або реформ, глобальних катастроф, що допомагає суспільству по-новому подивитися на свої проблеми. Його зміст та художня форма втілення дозволяє робити висновки щодо літературної ситуації, яка складається під впливом системи об'єктивних причин та ситуацій. Так, наприкінці XIX століття відбувся перегляд художньої традиції та вираження загальнолюдських мотивів у творах мистецтва. Із

появою філософії екзистенціалізму, естетики модернізму та трагічними подіями ХХ століття ставлення до смерті змінилося: її стали сприймати як «один з вимірів існування, перехід із однієї якості в іншу, як невід'ємну складову буття» [7:252].

Постулюючи себе як нову епоху в розвитку світової культури, постмодернізм характеризується цілеспрямованою критикою ідеалів модерна та переглядом його центральних категорій. Постмодерна рефлексія танатологічних мотивів призвела до «деконструкції смерті», тобто «її дегероїзації шляхом зниження пафосу до рівня роздумів про «демографію», «репродуктивність», «можливість медикаментозного контролю», «розширення геронтологічних досліджень» [8:169]. У зв'язку із вищезазначеним, дослідження мортальних мотивів у творах сучасних письменників є важливим для розкриття окремих аспектів тематології, оскільки глобалізаційні процеси, що призводять до значних трансформацій у галузі культури, спричиняють помітні зрушення в інтерпретації сюжетно-образного матеріалу.

«Амстердам» (1998) – єдиний твір сучасного англійського письменника Іена Мак'юена, відзначений престижною Букерівською премією. Багато в чому саме цей фактор вплинув на суперечливість його оцінки в англомовному літературознавстві. Більшість англійських та американських дослідників вбачають в романі переважання соціально-критичного пафосу, підкреслюють новаторський характер твору по відношенню до попередньої творчості та ставлять під сумнів постановку в ньому філософських питань. У вітчизняному літературознавстві ґрунтовного аналізу роман так і не отримав. Серед поодиноких розвідок слід виділити статті Л. Залесової-Докторової [3] та Ю.О. Шаніної [9], в яких автори розмірковують над сюжетом роману та досліджують його екзистенціальну проблематику. Отже, **актуальність** статті визначається необхідністю дослідження танатологічних мотивів у сучасній літературі, а також недостатнім рівнем літературно-критичного аналізу творчості Іена Мак'юена у вітчизняному літературознавстві в цілому, та роману «Амстердам» зокрема. Таким чином, **метою** статті є з'ясування особливостей трансформації мотиву смерті в романі І. Мак'юена «Амстердам».

Досліджуючи людську природу Іен Мак'юен в романі «Амстердам», апелює до таких загальнолюдських категорій як життя, смерть, любов, дружба, помста, відплата. Автор намагається втілити в художніх образах свого роману світоглядні настанови й протиріччя, які мають діалектичний характер: чоловіче та жіноче, особисте та громадське, раціональне та інтуїтивне. Британського письменника завжди цікавили поворотні, кризові моменти в долі людини, а також ірраціональне, яке раптово увірвалося в тихий плин

людського життя. «Моменти кризи або небезпеки, – говорить автор в інтерв'ю, надають засоби для вивчення персонажів – сильних сторін і недоліків особистості, і одночасно представляють значний оповідний інтерес» [цит. за 1:3]

За Мак'юеном, людина має двоїсту натуру, в якій одночасно вживаються любов та ненависть, співчуття та підступність, доброта та здатність до знищення собі подібних. Автор стверджує, що одним із завдань мистецтва є дослідження природи зла і саме роман, є тією «формою, яка дозволяє вивчати людську природу і дає можливість зрозуміти дві її сторони, багато, багато тих інших сторін людської природи» [цит. за 1:3].

Аналізуючи занепад ідеалізму та моральної деградації суспільства на межі сторіч, І. Мак'юен звертається до таких основних категорій як буття, життя та смерть. Саме смерть стала лейтмотивом усього роману та невід'ємною частиною його поетики, адже вона є значущою подією, яку не можливо випустити й не зруйнувати зв'язності оповідання, а по-друге, вона майже завжди змінює ситуацію.

Досліджуючи танатологічні мотиви в літературі, Р.Л. Красільников виділив: «природну» смерть, вбивство, самогубство, які мають «в культурі різні традиції сприйняття і по-різному втілюються в художній літературі, як семантичному, так і в структурному плані» [5:34]. Разом з цим в літературі описується не тільки факт смерті, а й так звана танатологічна рефлексія дійових осіб своєї або чужої кончини. Спираючись на класифікацію танатологічних мотивів російського вченого, розглянемо їх реалізацію та трансформацію в романі І. Мак'юена «Амстердам».

Роман починається смертю Моллі Лейн. Розсіяний склероз занастив активну, життєрадісну жінку і буквально за кілька місяців перетворив світську левицю на тіло, яке нічого не усвідомлювало. «Почалося все з поколювання в руці, коли вона ловила таксі біля ресторану «Дорчестер»; відчуття це так і не припинилося» [11:11].

Смерть Моллі стала приводом для зустрічі старих друзів та її колишніх коханців, успішного композитора Клайва Лінлі та головного редактора однієї лондонської газети Вернона Холідея. Безпорадна некрасива смерть Моллі шокувала їх та змусила усвідомити кінцівку свого існування, тому вони укладають угоду про евтаназію, і коли один із них втрапить глузд і перестане себе контролювати, інший зобов'язується його вбити.

Трагічна, але «природна» смерть Моллі від хвороби стала тією пограничною ситуацією, яка дозволила побачити людей такими, якими вони є, а також стала тим спусковим гачком, який запустив подальший перебіг подій. Після кончини героїні, її життя в тексті не закінчується, вона продовжує існувати на сторінках роману й активно впливати на життя героїв.

Смерть колишньої коханої вириває головних героїв зі звичного кола справ і турбот і змушує усвідомити кінцівку свого існування. Друзі відчувають, що *«Щось дуже негаразд у світі, і не звинуватиши в цьому ні Бога, ні його відсутність»* [11:13]. Охоплені екзистенційною тривогою та страхом, вони починають помічати перші ознаки власного фізичного розпаду. Так, Клайву не дає спокою оніміння правої руки, а Вернона переслідує відчуття омертвіння правої півкулі головного мозку. Сумна подія примушує Клайва та Вернона замислитися, що вони залишать після себе, який слід. Обидва бояться старіння і намагаються довести собі, що вони молоді.

Клайв Лінлі – успішний композитор, який працював над твором, що повинний був перевершити «Оду до радості» Бетховена. Лінлі дуже пишався собою, оскільки *«Симфонія тисячоліття»* – державне замовлення, а рішення про її авторство приймалося на урядовому рівні. На початку твору читач вірить, що Клайв – талановита людина, яка палко кохала Моллі Лейн і якій огидні плітки, метушня та чвари сучасного суспільства, адже вона вище цього. Композитор не належить собі, він підвладний музиці. Щоб передати муки творчості, І. Мак'юен так детально описує професійну діяльність Клайва: *«Щоб створити секунду звучання, треба виписати, нота за нотою, партії двох десятків інструментів, зіграти, переписати, потім, сидючи в тиші, внутрішнім слухом зібрати, синтезувати вертикальну структуру значків і викреслень; знову вносити виправлення, доки такт не стане правильним, і знову перевіряти його на ролях»* [11:24].

У ході роману читач все більше впевнюється, що Клайв лише тішив своє самолюбство, порівнюючи себе із видатними композиторами і врешті-решт, почав відкрито вихвалити себе й увірував у власну непогримість. У гонитві за мелодією, Клайв не приходив на допомогу жінці, яку гвалтують, і навіть не заявляє в поліцію. Намагаючись перевершити самого себе в музиці, він втрачає людські цінності.

Вернон вирішує шляхом журналістського викриття вплинути на хід історії в Британії. Майбутній sensationний випуск його газети «Джадж» приречений стати *«класикою, одного разу його будуть вивчати в школах журналістики»* [11:27]. Він вважає себе борцем за краще майбутнє країни, поборником демократичних свобод: *«Він відчував себе значним і милосердним, можливо трохи жорстоким, в певній мірі добросердним, здатним наодинці протистояти течії, розуміючим більше своїх сучасників, таким, що фактично визначає долю країни і готовий нести цю відповідальність»* [11:31]. Але найбільше задоволення йому приносить усвідомлення власного тріумфу серед колег: *«Наступні дві години пройшли з звавістю оперети, в якій всі арії були його і в якій хор змішаних голосів вихваляв його»* [11:68].

На перший погляд, журналіст і музикант – надзвичайно різні: Вернон – завжди в русі: десятки зустрічей, сотні справ, трудоволик, одержимий рейтингами й популярністю; Клайв – інтроверт, який звик «творити» музику в самоті свого кабінету або блукати безлюдними гірськими стежками в очікуванні натхнення. Але не зважаючи на їхню уявну протилежність, героїв поєднують загальні вади – егоїзм та честолюбство, які «роз'їли» їх зсередини. У гонитві за славою та успіхом, вони втратили людську подобу: захоплений музикою Клайв ігнорує крики про допомогу, а Вернон на вітвар власної слави принципового журналіста приносить кар'єру й репутацію міністра закордонних справ Джуліана Гармоні. Важко не погодитися з автором, який стверджує, що: *«Як же мало ми знаємо один про одного. Більша частина нас прихована під водою, як у крижини і суспільству помітна лише надводна, холодна й біла личина»* [11: 47].

Написаний у постмодерністську епоху, роман «Амстердам» уникнув «багатошаровості» підтекстів, рясноти літературних алюзій, але це не робить його менш постмодерним, оскільки основним прийомом І. Мак'юена в романі є гра.

В епоху постмодерну майже весь культурний простір переорієнтовано на гру. Як зазначав У. Еко, гра – основа будь-якого культурного феномену, зокрема ігрове начало властиве самій природі постмодерної дійсності [10]. Сучасні філософи та літературознавці розглядають феномен гри в тісному взаємозв'язку з «деконструкцією як основною методологічною настановою, практикою руйнування сенсів під час роботи з текстами» [6:43]. Більше того, представники постмодернізму стверджують, що деконструкція є формою гри, що спрямована на «розхитування» й усунення центру. Гра стала правилом філософії, умовою її подальшого існування, місцем реконструкції і відродження.

Гра, як відображення сучасності, стає головним прийомом роману. Так, на зовнішньому рівні, вона є складовою постмодерного дискурсу, а на концептуальному рівні (рівні проблематики) виступає основою конфлікту. Взаємини між людьми (дружба, любов) «перевіряються» автором теж грою. Своєрідно обіграє І. Мак'юен лейтмотив роману: смерть реалізується через евтаназію, а потім автор доводить ідею до абсурду – евтаназія виявляється подвійним вбивством.

Навідміну від «природної» смерті й самогубства, вбивство характеризується двома активними учасниками дії: вбивці й жертви. *«Це зовсім не подвійне самовбивство. Вони отруїли один одного. Підсипали невідомої гідоти. Це було обопільне вбивство»* [11:182]. Іронія полягає у тому, що Вернон й Клайв виступають одночасно вбивцями й жертвами. Головні герої роману «Амстердам» не здатні до адекватної оцінки власних вчинків, хоча прекрасно бачать моральні недоліки один одного. Кульмінація роману виявляє

абсолютну невідповідність між намірами друзів і результатами їхньої праці. На думку К. Касаткіної, Мак'юен «виявив основний механізм розпаду особистості і розкрив коріння лицемірства, не потрудившись втілити механізм в кожух, а виставив його в розрізі» [4:385].

Крайній егоцентризм героїв змушує їх шукати причини провалу в зовнішніх обставинах, і як наслідок в їх свідомості виникає план помсти за допомогою етаназії. З точки зору кожного з них, цей крок, спрямований на відновлення справедливості, порядку в світі. Легалізованій етаназії письменник протиставляє вирок, винесений героями один одному внаслідок моральної неспроможності. Відповіддю суспільства на філософські студії ХХ століття виявляється утвердження права людини на смерть, яке позиціонується як торжество європейського лібералізму, але по суті свідчить про розмивання моральних понять.

Цілком логічним є те, що місцем фінальної дії письменник обрав Амстердам – місто-космополіт, яке протягом своєї історії «виробило» імунітет до расової, статевої та релігійної дискримінації. Голандська столиця славиться не тільки своєю історією, каналами, будівлями з вузькими фасадами, тюльпанами, а й неймовірною свободою. Амстердам – це місто, куди їдуть, щоб спробувати те, що заборонено майже всюди: легальна проституція та легкі наркотики, безліч гей-клубів. А з 2002 року він став Меккою для туристів, які хотіли розпрощатися з життям, адже голландський парламент легалізував право на добровільну смерть.

Винесений в заголовок, Амстердам проявляється в романі як символ свободи, але свободи від моралі та духовних цінностей. Певною

мірою автор стверджує, що Амстердам – місто гріха й розпусти, що є в кожному з нас.

І. Мак'юен витончено та вміло препарує людську сутність, тим самим виставляє на показ вади, недоліки та ниці інстинкти. Зрештою, боротьба Вернона за краще майбутнє країни нагадує цькування, а симфонія тисячоліття Клайва виявляється жалюгідним плагіатом. Автор ніби «грає» зі своїми героями, віртуозно перетворює «плюс» на «мінус». Дружба, талант, захопленість улюбленою справою – все опинилося вкритим спочатку шаром докорів та підозрілості, а потім густою хмарою заздрощів та помсти.

Звернувшись до смертної теми, автор акцентує увагу не на описі смерті (про трагічні події читач і на початку, і наприкінці роману дізнається опосередковано, через сприйняття інших персонажів), поховання та кладовища, а на її рефлексії головними героями та її наслідках.

Отже, невеликий за розмірами роман охоплює такі важливі сфери людського життя, як: політика, музика, мас-медіа та стає своєрідною енциклопедією людського життя. Англійський письменник піднімає цілий комплекс екзистенційних та онтологічних проблем, які розглядає в особистісному та соціальному аспектах у силовому полі постмодернізму. Суттєвого перегляду зазнає лейтмотив роману: смерть трансформується автором спочатку в етаназію, а потім виявляється подвійним вбивством.

Однак, проблема вивчення танатологічних мотивів в літературі постмодерної доби на матеріалі роману Іена Мак'юена «Амстердам» не може бути розкрита в межах однієї статті. Вона залишає широкі обрії для подальшого дослідження, адже твори британського письменника поєднують в собі дослідження людського «Я» з актуальними питаннями сучасності.

Література

1. Веденкова Е. С. Темпоральний дискурс в романе И. Макьюэна «Дитя во времени»: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Е. С. Веденкова. – Воронеж, 2012. – 24 с.
2. Евтушенко Н. Ю. Метафизика и литература: художественная проза Ю. Мамлеева в контексте философского опыта писателя / Н. Ю. Евтушенко. – Вестник Ставропольского государственного университета. – Вып. 60 (1). – 2009. – 184 с. – С. 59–63.
3. Залесова-Докторова Л. Дуэль в конце хх века / Л. Залесова-Докторова // Звезда. – 1999. – № 5. – С. 233–235.
4. Касаткина Е. Н. JOHN BULL вздремнул, или "FIN DE SIECLE" по-английски. Британская литература 90-х годов ХХ века / Е. Н. Касаткина // Новый мир. – 2000. – № 8. – С. 195–200.
5. Красильников Р. Л. Типология танатологических мотивов в литературе / Р. Л. Красильников. – Филологические науки. – 2009. – № 6. – С. 11–20.
6. Куриленко І. А. Трансформація феномену гри в дискурсі постмодернізму / І. А. Куриленко // Культура України. Серія: Культурологія. – 2015. – Вип. 49. – С. 41–50.
7. Меншій А. Художня інтерпретація мотиву смерті у прозі Михайла Коцюбинського та Антона Крушельницького: досвід пограниччя / А. Меншій // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – Вип. 60, ч. 2. – С. 250–261.
8. Суковатая В. А. Антропология смерти как другого в визуальных политиках постмодерна / В. А. Суковатая // Общественные науки и современность. – 2006. – № 4. – С. 166–176.
9. Шанина Ю. А. Экзистенциальная проблематика в романе И. Макьюэна «Амстердам» // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сборник статей по материалам XXX международной научно-практической конференции. – Новосибирск: Изд. «СибАК», 2013. – № 11 (30). – С. 207–213.
10. Эко У. Отсутствующая структура: введение в семиологию [пер. с ит. В. Резник, А. Погоняйло] / Умберто Эко. – СПб.: Симпозиум, 2004. – 538 с.
11. McEwan I. Amsterdam / I. McEwan. – New York: Anchor Books Edition, 1999. – 193 p.